5–18 Оригинални научни рад

Владислав Пузовић

Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Београд
vpuzovic@bfspc.bg.ac.rs

УДК: 271.222(497.11)-9 Димитријевић С.
271.222(497.11)-722.5:929 Димитријевић С.
271.222(497.11)-64:271.222(470)

примљено: 5.2.2020.
одобрено: 12.2.2020.

Српско-руски црквени односи у радовима протојереја-ставрофора Стевана М. Димитријевића

(У спомен на првог декана Православног богословског факултета у Београду)*

Сажетак: Научни радови и приређена архивска грађа о српско-руским црквеним односима представљају један од најважнијих сегмената целокупног научног наслеђа првог декана Православног богословског факултета у Београду и првог професора Историје Српске Цркве на поменутом факултету — протојереја-ставрофора Стевана М. Димитријевића. У раду су представљене и анализиране Димитријевићеве научне студије из ове области, уз указивање на њихову рецепцију у српским научним круговима. Закључено је да је протојерej-ставрофор Стеван М. Димитријевић био утемељивач истраживања српско-руских црквених односа у српској црквеној историографији, који је поставио путоказе за све потоње истраживаче ове тематике. ► *Кључне речи*: протојерej-ставрофор Стеван М. Димитријевић, српско-руски црквени односи, архивска грађа, српска црквена историографија, Српска краљевска академија, Православни богословски факултет у Београду.

Живот и научни рад првог декана Православног богословског факултета у Београду и првог професора Историје Српске Цркве на поменутом факултету — протојереја-ставрофора Стевана М. Димитријевића — у значајној мери били су везани за Русију.[1] Завршио је Кијевску духовну академију 1898. године

* Рад је настао у оквиру пројекта *Српска теологија у двадесетом веку* (бр. 179078), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Посвећен је јубилеју везаном за почетак рада Православног богословског факултета у Београду пре једног века.

[1] Досадашња референтна библиографија о протојерeју-ставрофору Стевану М. Димитријевићу: Радослав Грујић, „Димитријевић Стеван“, in *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, 1. књ., ур. Станоје Станојевић (Загреб: Библиографски завод Загреб, д. г.), 596–597; „Седамдесет година живота г. професора Стевана М. Димитријевића“, *Богословље* № 2 (1936): 199–207; Арсеније Бркић, „Протојерej-ставрофор др Стеван М. Димитријевић, ректор Призренске богословије и професор Универзитета у пензији (некролог)“, *Гласник Српске Православне Цркве* № 7–12 (1953): 144–147; Живан Маринковић, „У спомен протојереја Стевана М. Димитријевића. О десетогодишњици његове смрти“, *Гласник Српске Православне Цркве* № 11 (1963): 442–447; Ђоко Слијеп-

стекавши степен кандидата богословља; био је декан Православног богословског факултета у Београду током првих година његовог рада, у време када је факултет, по професорском и студентском саставу, имао српско-руски карактер; боравио је у совјетској Русији 1923. и 1924. године, носећи помоћ гладнима у најтежим годинама бољшевичке владавине; био је у делегацији Српске Православне Цркве која је после Другог светског рата посетила Москву и, коначно, најзначајнији део свог богатог научног рада посветио је истраживању српско-руских црквених односа кроз историју. Почеци систематског научног проучавања српско-руских црквених односа везани су за име протојереја-ставрофора Стевана М. Димитријевића. Његову библиографију,[2] на известан начин,

чевић, „Национални и научни лик Стевана М. Димитријевића", *Искра* № 656–657 (1978): 10–11; Благота Гардашевић, „Др Стеван Димитријевић", *Богословље* № 1–2 (1980): 73–82; Душан Кашић, „Протојереј-ставрофор Стеван М. Димитријевић (1866–1953)", *Споменица проте Стеве Димитријевића, Богословље* № 1–2 (1984): 1–15; Милутин Тимотијевић, „Прота Стеван Димитријевић као ректор Призренске богословије", *Споменица проте Стеве Димитријевића, Богословље* № 1–2 (1984): 16–33; Јеромонах Атанасије Јевтић, „Посете проте Стеве манастиру Хиландару", *Споменица проте Стеве Димитријевића, Богословље* № 1–2 (1984): 34–40; Димитрије Калезић, „Руска Црква и руско православље у радовима проте Стеве Димитријевића", *Споменица проте Стеве Димитријевића, Богословље* № 1–2 (1984): 41–48; Љубомир Дурковић-Јакшић, „Прилог проучавању истраживачког научног рада проте Стевана Димитријевића професора Богословског факултета у Београду", *Споменица проте Стеве Димитријевића, Богословље* 1–2 (1984): № 49–52; Рајко Веселиновић, „Рад Стевана М. Димитријевића као делегата и инспектора Народног одбора СХС за помоћ гладнима у СССР-у 1922/1924. године", *Споменица проте Стеве Димитријевића, Богословље* № 1–2 (1984): 53–102; Богољуб Ћирковић, Петар Момировић, „Прота Стева у анегдотама", *Споменица проте Стеве Димитријевића, Богословље* № 1–2 (1984): 103–109; Благота Гардашевић, „Био-библиографија Др Стевана Димитријевића", *Споменица проте Стеве Димитријевића, Богословље* № –2 (1984): 110–119; Радомир Поповић, „Димитријевић Стеван", in *Енциклопедија српске историографије*, ур. Сима Ћирковић, Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1997), 351–352; Сунчица Денић, „Прота Стеван Димитријевић, педагог", *Зборник радова Учитељског факултета у Врању* књ. X (2003): 99–104; Мирослав Видосављевић, „Прота Стеван Димитријевић (1866–1953)", *Пешчаник* год. IV (2006): 227–238; Зорица Пелеш, „Димитријевић Стеван М.", in *Српски биографски речник*, т. 3, ур. Чедомир Попов (Нови Сад: Матица српска, 2007), 260–262; Предраг Пузовић, „Прота Стеван М. Димитријевић, историчар СПЦ", in *Српска теологија у XX веку: истраживачки проблеми и резултати*, књ. 7, ур. Богољуб Шијаковић (Београд: Институт за теолошка истраживања Православног богословског факултета Универзитета у Београду, 2009), 53–59; Владимир Викторович Бурега, „Випускник Київської духовної академії протоієрей Стефан Димитріевич та його внесок у розвиток сербської церковно-історичної науки", *Труди КДА* т. 21 (2014): 120–131; Зорица Пелеш, „Прота Стеван М. Димитријевић (1866–1953)", in *Алексинац и околина у прошлости: 500 година од прве писане помена*, ур. Сузана Рајић (Алексинац: Завичајни музеј, 2016), 509–522; Владислав Пузовић, *Руски путеви српског богословља. Школовање Срба на руским духовним академијама 1849–1917* (Београд: ЈП Службени гласник, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, 2017), 172–179; Милорад Филић, *Српска штампана књига, периодика и штампарије на Косову и Метохији 1536–1941. Историјски преглед и библиографија* (Београд: Институт за теолошка истраживања Православног богословског факултета Универзитета у Београду, 2019), 47. Протојереју Стевану Димитријевићу посвећена је и једна романсирана биографија: Зорица Пелеш, *Прота Стеван Димитријевић. Анђео Божји за јужну Србију* (Београд: Предзорје, 2002).

[2] Најпотпунија библиографија радова протојереја-ставрофора Стевана М. Димитријевића до сада: Гардашевић, „Др Стеван Димитријевић", 76–82. Пре ове библиографије, коју је објавио про-

омеђили су радови посвећени овој тематици. У озбиљан научни свет ушао је студијом посвећеном односима српских патријараха са Русијом у XVII веку, објављеном у *Гласу Српске краљевске академије* 1900. и 1901. године,[3] а свој богати научни опус завршио је синтезом посвећеном историји српско-руских црквених односа, објављеном у *Календару Црква* Српске Православне Цркве за 1948. годину.[4] Његови радови и данас су незаобилазни у сваком озбиљном истраживачком подухвату на пољу историје српско-руских црквених односа.

Стеван Димитријевић је темеље за проучавање српско-руских црквених односа поставио још током студија у Кијеву (1894–1898).[5] Ови темељи заснивали су се на архивској грађи из фондова Министарства иностраних дела Руског царства у Москви и фондова Свјатјејшег правитељствујушчег синода Руске Православне Цркве у Санкт Петербургу. По сопственом сведочењу, два школска одмора провео је у поменутим архивима, прикупљајући и изучавајући материјале везане за Српску Православну Цркву и њене везе са Русијом.[6] Димитријевић је био први Србин који се посветио систематском изучавању ове грађе. Њен обим и квалитет, као и Димитријевићев истраживачки поступак, били су таквог карактера да је на основу прикупљеног материјала успео да напише једну од најбољих српских кандидатских дисертација на руским духовним академијама и да затим у отаџбини продужи плодан научни рад из области српско-руских црквених односа.

Кандидатску дисертацију под насловом *Путешествия сербских иерархов и других духовных лиц в Россию в течение XV–XVIII веков и последствия этих путешествий*,[7] писао је током последње године студија, предавши је у проле-

---

фесор Гардашевић, објављено је неколико нацрта Димитријевићеве библиографије: „Седамдесет година живота г. професора Стевана М. Димитријевића“, 201–204; Бркић, „Протојерej-ставрофор др Стеван М. Димитријевић“, 146; Благота Гардашевић, „Библиографија радова др Стевана Димитријевића“, *Весник, орган Главног савеза удруженог православног свештенства СФР Југославије* № 350 (1964): 5. Занимљива је и следећа опаска Ђока Слијепчевића исказана на страницама минхенске *Искре* 1978. године, две године пре Гардашевићевог објављивања поменуте најпотпуније досадашње библиографије: „Потпуну библиографију његових (*Димитријевићевих* — прим. аут. В. П.) радова није могуће саставити у иностранству, а ни у земљи неће бити лако, јер су разасути по многим листовима и часописима“, Слијепчевић, „Национални и научни лик“, 11.

[3] Стеван Димитријевић, „Одношаји пећских патријараха са Русијом у XVII веку“, *Глас Српске краљевске академије* LVIII, други разред 37 (1900): 201–289; LX, други разред 38 (1901): 153–203.

[4] Стеван Димитријевић, „Узајамне везе између Срба и Руса у прошлости“, in *Црква — Календар Српске православне патријаршије за преступну 1948* (Београд: Свети архијерејски синод Српске Православне Цркве, б. г.), 48–79.

[5] О Димитријевићевом студирању на Кијевској духовној академији детаљније: Пузовић, *Руски путеви српског богословља*, 172–179.

[6] Стеван Димитријевић, „Предговор“, у: „Грађа за српску историју из руских архива и библиотека“, прир. Стеван Димитријевић, *Споменик Српске краљевске академије* LIII, други разред 45 (1922): IV.

[7] Рукопис кандидатске дисертације Стевана Димитријевића чува се у Одељењу рукописа Националне библиотеке Украјине у Кијеву (Институт рукописей Национальной библиотеки Украи-

ће 1898. године на коначан преглед и оцену.[8] Рад је спадао међу најобимније српске кандидатске дисертације писане на дореволуционим руским духовним академијама. На скоро 800 рукописних страница изложена је историја српско-руских црквених веза, сагледана кроз посете Русији српских архијереја, свештеника и монаха током неколико векова. Ове посете су анализиране на основу руских архивских докумената, из којих је аутор извлачио и најситније детаље који су откривали новости о Српској Цркви из тог времена. Рад је био структурисан према периодима владавине руских владара из династија Рјурикович и Романов. Поред главног периода (XV–XVIII век), обрађен је и ранији средњовековни период међусобних односа у оквиру уводног поглавља дисертације. Као прилог дисертацији, на 168 рукописних страница, објављено је више од 50 докумената из руских архива. Значај ове дисертације састојао се у чињеници да је била заснована на необјављеној архивској грађи и да је открила много нових података за српску црквену историју у једном од њених најслабије истражених периода. Рад је био важан прилог не само српској већ и руској црквеној историографији, будући да је допуњавао дотадашња истраживања Николаја Фјодоровича Каптерева[9] и Андреја Николајевича Муравјева.[10]

Дисертацију су рецензирали професори Кијевске духовне академије Стефан Тимофејевич Голубјев и Алексеј Афанасјевич Дмитријевски.[11] Голубјев је био један од водећих руских црквених историчара,[12] док је Дмитријевски, чувени кијевски литургичар и познавалац црквених старина, био својеврсни научни симбол најстарије руске духовне академије.[13] Оба рецензента су као главну вредност дисертације истакли мноштво нових података за српску црквену историју, насталих као плод озбиљног истраживачког рада над необјављеном

ины им. В. И. Вернадского) ИР НБУВ, Ф. 304, Д. 1531. Један примерак поменуте дисертације, без прилога, у виду интегралног текста архивских докумената, налази се у оквиру Димитријевићеве личне заоставштине у Архиву Српске академије наука и уметности у Београду, АСАНУ, 14435/V, 9.

[8] На насловној страници дисертације стоји забелешка са датумима када су рукопис преузели рецензенти Стефан Тимофејевич Голубјев и Алексеј Афанасјевич Дмитријевски. Голубјев је рукопис примио 27. априла 1898. година, а Дмитријевски 20. маја исте године, ИР НБУВ, Ф. 304, Д. 1531, Л. І.

[9] Николай Феодорович Каптерев, *Характер отношений России к православному Востоку в XVI и XVII столетии* (Москва, 1885).

[10] Андрей Николаевич Муравьев, *Сношения России с Востоком по делам церковным*, т. I; т. II (Москва, 1852; 1860).

[11] Аутографи рецензија Голубјева и Дмитријевског налазе се у Централном државном историјском архиву Украјине у Кијеву, ЦГИАУК, Ф. 711, Оп. 3, Д. 2412, Л. 51–57об.

[12] О Голубјеву детаљније: Василий Іринархивич Ульяновський, *Двічі професор: Степан Голубєв в університетському та академічному контекстах* (Київ: Фенікс, 2007).

[13] О Дмитријевском детаљније: Борис Иванович Сове, „Русский Гоар и его школа", *Богословские труды* т. IV (1968): 39–84; *Київська духовна академія в іменах 1819–1924*, т. 1, ур. В. С. Брюховецький (Київ: Києво-Могилянська академія, 2015), 458–463 (са референтном библиографијом о Дмитријевском); Наталья Юрьевна Сухова, „Русское академическое богословие до 1917 г.: проблемы и лица", *Боговословље* № 1 (2016): 257–258.

архивском грађом.[14] Дакле, дисертација није представљала компилацију дотадашњих радова већ потпуно ново истраживање, које је померало границе сазнања у црквеној историографији. Дмитријевски је истакао Димитријевићеву „опширну ерудицију, ретко трудољубље и љубав за историјска истраживања" и прорекао му „несумњив успех на књижевном попришту".[15]

За кијевски период Димитријевићевог рада везан је и опширан документ посвећен анализи стања у руским духовним семинаријама и академијама.[16] Иако се није радило о студији научног карактера већ о извештају за потребе Светог архијерејског синода Православне Цркве у Краљевини Србији,[17] потребно је осврнути се на овај текст, који је био посвећен могућностима за даљу српско-руску црквено-просветну сарадњу. Извештај је био обима монографије (106 страница) и у наставцима је објављиван у *Гласнику Православне Цркве у Краљевини Србији*.[18] Био је написан на основу посета духовним школама у Кијеву, Полтави, Харкову, Москви и Санкт Петербургу. У њему је преовладавао детаљан фактографски приступ, на основу којег су српске црквене власти могле да стекну увид у реално стање руског црквеног школства. Поред фактографије, Димитријевић је износио и своје оцене. Није прећуткивао мане руског црквено-просветног система, али је његова генерална оцена била позитивна. У руској црквеној просвети видео је пример за организовање српске црквене просвете и управо такав модел препоручио је српским црквеним властима.[19]

[14] Дмитријевски је подвукао да је Димитријевић у својој дисертацији за српску црквену историју „открио нове обитељи, нове епархије непознате у српској историји, и имена нових српских владика или је допуњавао новим подацима постојећа историјска сведочанства о њима", ЦГИАУК, Ф. 711, Оп. 3, Д. 2412, Л. 52.

[15] ЦГИАУК, Ф. 711, Оп. 3, Д. 2412, Л. 51.

[16] Детаљније: Владислав Пузович, „Русские дореволюционные духовные школы в воспоминаниях их сербских выпускников", *Христианское чтение* № 5 (2019): 204–206.

[17] Димитријевић је у лето 1898. године добио задатак од митрополита српског Инокентија (Павловића) да за потребе српског Синода сачини извештај о руском црквено-просветном систему, а у вези са припреманом реформом српског црквеног школства, Пузович, „Русские дореволюционные духовные школы", 204.

[18] Стеван Димитријевић, „Извештај Архијерејском сабору о руским духовним школама", *Гласник Православне Цркве у Краљевини Србији* № 1 (1900): 62–73; № 2 (1900): 39–53; № 3 (1900): 73–77; № 4 (1900): 63–70; № 5 (1900): 61–64; № 6 (1900): 65–74; № 7 (1900): 91–100; № 8 (1900): 97–105; № 9 (1900): 104–112; № 10 (1900): 105–112; № 11 (1900): 62–77.

[19] У личној заоставштини Стевана Димитријевића, која се чува у Архиву Српске академије наука и уметности у Београду, налази се рукопис од 58 страница, посвећен српским питомцима руских духовних школа, АСАНУ, 14335/IV, 91. Рукопис је завршен у Скопљу 13. јуна 1906. године и писан је за потребе тамошњег руског конзула Александра Константиновича Бељајева, који је на основу поменутог рукописа саставио детаљан извештај за Азијски департман Министарства иностраних дела Руског царства, АСАНУ, 14335/IV, 92, детаљније: Радован Пилиповић, „Српски богослови на школовању у Русији у другој половини XIX века — према оцени руског царског дипломате", *Годишњак за друштвену историју* № 1 (2012): 75–90; № 2 (2012): 77–103. Димитријевићев рукопис представља својеврстан научни рад, у којем је представио основне елементе друштвене и научне делатности око 80 Срба питомаца руских духовних школа.

По повратку у отаџбину Стеван Димитријевић је 1900. и 1901. године у *Гласу Српске краљевске академије* објавио студију „Одношаји пећских патријараха са Русијом у XVII веку".[20] Студија је проистекла из истраживања руске архивске грађе током студија у Кијеву и тематски се наслањала на кандидатску дисертацију.[21] Објављена је у два дела, на 142 странице, што је по обиму одговарало монографији. Структура рада пратила је периоде управе српских патријараха у XVII веку. На основу архивске грађе из фондова у Москви и Санкт Петербургу представљени су сви значајни контакти српских црквених представника са руским властима. Посебно детаљно је представљен боравак Светог патријарха Гаврила I (Рајића) у Москви.

Поменута студија представљала је први Димитријевићев значајан научни рад објављен у отаџбини, којим је на себе обратио пажњу водећих српских црквених историчара. Пре објављивања рад је прошао рецензију архимандрита Нићифора (Дучића), водећег црквеног историчара у Краљевини Србији, а са њом се сагласио и академик Љубомир Ковачевић.[22] Архимандрит Дучић је подвукао да је овај рад представљао новост за српску црквену историографију, нагласивши значај коришћења необјављене руске архивске грађе. Њиме је, по оцени рецензента, расветљена историја односа Српске Цркве са Русијом у XVII веку.[23] Рад су позитивно оценили и водећи представници карловачке црквеноисторијске школе — прота Милутин Јакшић, професор Историје Српске Цркве у Карловачкој богословији, и Јован Радонић, ученик архимандрита Илариона Руварца. Јакшић је приказ објавио у карловачком *Богословском гласнику*,[24] а Радонић у сарајевском *Источнику*.[25] Јакшић је Димитријевићев рад сместио у шири контекст развоја српске црквене историографије на прелазу

[20] Стеван Димитријевић, „Одношаји пећских патријараха са Русијом у XVII веку", *Глас Српске краљевске академије* LVIII, други разред 37 (1900): 201–289; LX, други разред 38 (1901): 153–203.

[21] На основу поређења текста кандидатске дисертације и студије објављене у *Гласу Српске краљевске академије* може се закључити да поменута студија није представљала преузети део кандидатске дисертације већ нов рад.

[22] На седници академије философских и академије друштвених наука Српске краљевске академије, од 18. октобра 1899. године, одлучено је да реферат о раду који је поднео Стеван Димитријевић напишу архимандрит Нићифор (Дучић) и Љубомир Ковачевић, *Годишњак СКА за 1899. годину* XIII (1900): 84–85. Реферат који је саставио архимандрит Дучић, а са којим се сагласио Ковачевић, прихваћен је на седници академије друштвених наука Српске краљевске академије 28. фебруара 1900. године, *Годишњак СКА за 1900. годину* XIV (1901): 64–68. Занимљиво је и то да се радило о једном од последњих реферата за Српску краљевску академију архимандрита Нићифора (Дучића), који се упокојио 21. фебруара 1900. године, свега неколико дана пре усвајања реферата.

[23] *Годишњак СКА за 1900. годину* XIV (1901): 64–68.

[24] Милутин Јакшић, „Ст. М. Димитријевић, Одношаји пећских патријараха са Русијом у XVII веку. (Из Гласа Српске Краљевске Академије LVIII и LX)", *Богословски гласник* књ. I, св. 2 (1902): 134–138.

[25] Јован Радонић, „Ст. М. Димитријевић, Одношаји пећских патријараха са Русијом у XVII веку. (Из Гласа Српске Краљевске Академије LVIII. Стр. 201–289. и Гласа LX. Стр. 153–203", *Источник* № 12 (1902): 284–286.

из XIX у XX век. Он је у поменутој студији видео наставак истраживања српског XVII века, које је започео архимандрит Иларион Руварац. Руварац је крчио пут, а Димитријевић је, уз многе друге црквене историчаре, попуњавао празнине на том магистралном правцу истраживања српске црквене прошлости.[26] Радонић је у свом приказу истакао значај коришћене руске архивске грађе за расветљавање историје Српске Цркве у доба турске владавине, у чему је видео значајан Димитријевићев научни допринос. Радонић је уочио и један детаљ, који су пре њега уочили и рецензенти Димитријевићеве кандидатске дисертације. Радило се о изразито негативном ставу према фанариотском утицају у српској црквеној историји, што је, по Радонићевом суду, штетило објективности истраживања.[27] На овај Димитријевићев рад осврнуо се, деценијама касније, и његов ученик Ђоко Слијепчевић у чланку објављеном у минхенској *Искри* 1978. године.[28] Слијепчевић је оценио да се радило о једном од најбољих Димитријевићевих научних радова, написаном у духу српске критичке црквене историографије, који је у време појављивања представљао новост у црквеној историографији у Краљевини Србији.[29]

Димитријевићев рад „Одношаји пећских патријараха са Русијом у XVII" веку био је праћен руском архивском грађом припремљеном за објављивање. По препоруци архимандрита Нићифора (Дучића), ова грађа публикована је у *Споменику Српске краљевске академије*.[30] Био је то почетак публиковања у Србији архивске грађе из Москве и Санкт Петербурга коју је Стеван Димитријевић прикупио током својих студија. Неколико година касније (1903) у *Споменику Српске краљевске академије* објављена је грађа везана за XVI век.[31] У оквиру ове групе аката објављено је 35 докумената, међу којима и знаменита преписка братства Хиландара и првог руског цара Ивана Грозног.

Објављивање руске архивске грађе везане за српску црквену историју представљало је још једну новост за српску црквену историографију коју је донео Стеван Димитријевић. За ову грађу био је заинтересован и отац српске критичке црквене историографије — архимандрит Иларион (Руварац), о чему сведочи

[26] Јакшић, „Ст. М. Димитријевић", 134–135.

[27] Радонић, „Ст. М. Димитријевић", 286. Руски рецензенти Димитријевићеве кандидатске дисертације — Дмитријевски и Голубјев — приметили су његов изразит антифанариотски став, у чему су видели претеривање, које је излазило из научних оквира, а које је било последица јурисдикционих неспоразума између српских и цариградских црквених власти крајем XIX и почетком XX века, ЦГИАУК, Ф. 711, Оп. 3, Д. 2412, Л. 52; 56об. Антифанариотски правац у српској црквеној историографији продужиће касније најзначајнији Димитријевићев ученик Ђоко Слијепчевић.

[28] Слијепчевић, „Национални и научни лик", 10–11.

[29] Слијепчевић, „Национални и научни лик", 11.

[30] Стеван Димитријевић, „Прилози расправи Одношаји пећских патријараха с Русијом у XVII веку", *Споменик Српске краљевске академије* XXXVIII, други разред 34 (1900): 59–84.

[31] Стеван Димитријевић, „Документи који се тичу односа између српске цркве и Русије у XVI веку", *Споменик Српске краљевске академије* XXXIX, други разред 35 (1903): 16–42.

писмо које му је почетком 1901. године упутио академик Љубомир Ковачевић.[32] Јован Радонић је у годишњем прегледу српске историографије за 1902. годину у *Летопису Матице српске* забележио Димитријевићево објављивање руске архивске грађе као догађај вредан пажње.[33] Ускоро је порасло интересовање за објављивање руске архивске грађе и код других српских истраживача. Тако је Василије Ђерић, класични филолог и професор београдског Филозофског факултета, у *Старинару* 1909. године објавио дванаест грамата руских царева упућених српским манастирима.[34] Димитријевић је о Ђерићевом објављивању руске архивске грађе писао академику Љубомиру Стојановићу наредне, 1910. године. Сматрао је да је издвојено објављивање грамата руских царева непотребно, будући да се радило о документима једноличног садржаја и да је било много боље публиковати овај тип архивске грађе заједно са другим документима, уз њихово груписање по српским манастирима на које се односе.[35]

Круну рада протојереја Стевана Димитријевића на објављивању руске архивске грађе везане за српску црквену историју представљало је публиковање обимног корпуса поменуте грађе у *Споменику Српске краљевске академије* 1922. године.[36] У оквиру седам поглавља објављен је велики број докумената, махом из XVII и XVIII и нешто мање из XIX века. То су били документи из Архива Министарства иностраних дела Руског царства у Москви и Архива Свјатејшег правитељствујушчег синода Руске Цркве у Санкт Петербургу. Грађа је груписана тематски, а у оквиру тематских целина хронолошки. Већина релевантних руских докумената који су се тицали важних догађаја из српске црквене историје, српских црквених представника који су долазили у Русију или српских манастира који су одржавали везе са Русијом у поменутом периоду из ових архива нашли су своје место у овој збирци архивских докумената. Документи су праћени Димитријевићевим објашњењима, која су представљала својеврсно

[32] У писму од 29. марта 1901. године Љубомир Ковачевић подсећа архимандрита Илариона Руварца на руску архивску грађу коју је прикупио Димитријевић и пита га да ли је извршио њен преглед. Напомиње да би било штета да је прво објаве Руси када је Димитријевић био први који ју је темељно проучио, АСАНУ, 6017. Ово писмо сведочи да је Српска краљевска академија тражила помоћ Руварца у процени значаја архивске грађе коју је Димитријевић прикупио у Русији.

[33] Јован Радонић, „Рад на домаћој историји у г. 1902“, *Летопис Матице српске* књ. 217, св. I (1903): 123.

[34] „Дванаест писама руских владалаца српским манастирима“, прир. В. Ђерић, *Старинар* год. IV, св. 1 (1909): 1–26. Ђерић је поменуту грађу прикупио 1907. године у Архиву Министарства иностраних дела Руског царства у Москви. У поменутом архиву истраживао је и Димитријевић, више од деценије раније. У приказу Ђерићевог рада Јован Радонић је подсетио на то да је прве кораке на том пољу начинио управо Димитријевић, Јован Радонић, „Вас. Ђерић, Дванаест писама руских владалаца српским манастирима (Сеп. отисак из Старинара новог реда год. IV. 1909. св. прва) Београд 1909. Стр. 26“, *Летопис Матице српске* књ. 265, св. V (1910): 81.

[35] АСАНУ, 12327/1.

[36] Стеван Димитријевић, „Грађа за српску историју из руских архива и библиотека“, *Споменик Српске краљевске академије* LIII, други разред 45 (1922): 1–329.

везивно ткиво читаве збирке. На крају је урађен детаљан регистар, без којег би коришћење овако обимног архивског материјала било знатно отежано.[37]

Архивску грађу која је публикована 1922. године Димитријевић је припремио и предао Српској краљевској академији читаву деценију раније. Она је прихваћена за објављивање 20. маја 1911. године на основу позитивног реферата академика Љубомира Стојановића.[38] Њено деценијско необјављивање може се објаснити историјским приликама током друге деценије XX века,[39] као и једним детаљем из саме одлуке Српске краљевске академије о објављивању ове грађе. У одлуци је наведено да је неопходно извршити одговарајуће редефинисање структуре приложене грађе.[40] Димитријевић је имао намеру да поново путује у Русију ради прикупљања грађе из других архива, којом би допунио ову збирку, међутим, омеле су га обавезе у јужним српским крајевима, потом ратови на Балкану и потоња бољшевичка револуција у Русији. У „Предговору" Димитријевић даје обавештења о архивским фондовима у којима би се могло наћи додатне грађе о српској историји, под условом да је она преживела револуционарна превирања у совјетској Русији.[41] Публиковање поменуте збирке руских архивских докумената представљало је важан догађај у српској црквеној историографији. Ова збирка је до данас остала незаобилазна у сваком озбиљном истраживању српско-руских црквених веза.[42]

Бављење српско-руским црквеним везама протојереј Стеван Димитријевић заокружио је једним од својих последњих публикованих радова, под насловом „Узајамне везе између Срба и Руса у прошлости". Овај рад је објављен у *Календару Црква* Српске патријаршије за 1948. годину.[43] То је била својеврсна завршна синтеза проте Димитријевића. На основу вишедеценијског бављења овом тематиком пружио је целокупан синтетички преглед српско-руских духовних веза од одласка Светог Саве у руски манастир на Светој Гори до доласка руских емиграната у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца у првој половини XX века, маркирајући притом све важне догађаје и личности из вишевековне историје међусобних односа.[44]

---

[37] Ову збирку докумената прота Стеван Димитријевић посветио је својој преминулој кћерки јединици Деси, како је навео „помоћници у сређивању овога рада", Димитријевић, „Грађа за српску историју" (посвета).

[38] *Годишњак СКА за 1911. годину* XXV (1912): 56.

[39] Ратне прилике као један од разлога одлагања објављивања ове грађе помиње сам Димитријевић у *Предговору* издања: Димитријевић, „Предговор", IV.

[40] *Годишњак СКА за 1911. годину* XXV (1912): 56.

[41] Димитријевић, „Предговор", VI.

[42] На значај поменуте збирке докумената почетком XXI века указао је историчар Мирослав Јовановић, професор Филозофског факултета у Београду, истакавши да ова збирка „још увек има научну актуелност", Мирослав Јовановић, *Срби и Руси 12–21. век (историја односа)* (Београд: Народна библиотека Србије, 2012), 21.

[43] Димитријевић, „Узајамне везе", 48–79.

[44] Мирослав Јовановић је за овај рад навео да је то био „први целовит преглед руско-српских односа од 12. до почетка 20. века", Јовановић, *Срби и Руси*, 14.

Научни допринос протојереја-ставрофора Стевана М. Димитријевића проучавању српско-руских црквених веза адекватно је оцењен у српској академској заједници, како у оквирима српског академског богословља, тако и шире. О томе сведоче речи објављене из уредничког пера у *Богословљу* 1936. године, а поводом 70 година живота проте Димитријевића: „Може се без устручавања рећи да ће радови г. Д. (*Димитријевића* — прим. аут. В. П.) о нашим односима и везама са Русијом, као и архивска грађа из руских архива коју је он објавио, остати за увек полазна тачка у свим даљим истраживањима тих односа.“[45] Много деценија касније важност поменутог Димитријевићевог научног наслеђа истакао је и прота др Душан Кашић у *Сећању проти Стеви Димитријевићу* објављеној у *Богословљу* 1984. године. Прота Кашић је навео да су то били радови „од посебног значаја не само због нових знања о односима двају православних словенских народа и њихових цркава, него и због многих драгоцених података из руских архива и библиотека за историју Српске цркве и народа.“[46] И изван српских црквених кругова Димитријевићев допринос изучавању српско-руских црквених веза био је цењен. О томе сведоче речи Радована Самарџића, једног од најзначајнијих српских историчара у XX веку, да је Димитријевић био „најбољи познавалац руских извора за српску историју XIV–XVIII века.“[47]

Сагледавајући целокупно научно наслеђе протојереја-ставрофора Стевана М. Димитријевића, може се рећи да је оно настајало у више својеврсних научних циклуса. Поред српско-руског, ту се још издвајају светосавски, хиландарски и нововековни научни циклус (научни радови из српске црквене историје XIX и почетка XX века). Поред несумњивог значаја наведених научних циклуса, у оквиру којих су садржани бројни вредни научни прилози, ипак је целокупну научну каријеру проте Димитријевића обележио српско-руски научни циклус. Он је започет још у студентским данима у Кијеву и трајао је до последњих дана протиног научног рада. Њега су обележили значајни научни радови истраживачког карактера, који су доносили нова сазнања о српској црквеној историји, синтезе које су обједињавале сазнања из вишевековне историје међусобних односа и, коначно, капитална издања руске архивске грађе о српској црквеној историји, без којих су даља истраживања српско-руских црквених веза немогућа и почетком XXI века. Имајући све наведено на уму, може се закључити да је протојерej-ставрофор Стеван М. Димитријевић у оквирима српске научне заједнице био утемељивач истраживања српско-руских црквених односа и својим радом поставио путоказе за све потоње истраживаче ове тематике.

[45] „Седамдесет година живота“, 200.

[46] Кашић, „Протојерej-ставрофор Стеван М. Димитријевић“, 12.

[47] Радован Самарџић, „Српска Православна Црква у XVI и XVII веку“, *Историја српског народа*, књ. 3, т. 2 (Београд: Српска књижевна задруга, 1993), 69.

Необјављена архивска грађа

- Архив Српске академије наука и уметности, Београд (АСАНУ), 6017 (*Писмо Љубомира Ковачевића архимандриту Илариону Руварцу, од 29. марта 1901. године*).
- Архив Српске академије наука и уметности, Београд (АСАНУ), 12327/1 (*Писмо Стевана Димитријевића Љубомиру Стојановићу, од 18. новембра 1910. године*).
- Архив Српске академије наука и уметности, Београд (АСАНУ), 14435 (*Лична заоставштина протојереја-ставрофора Стевана М. Димитријевића*).
- Институт рукописей Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского, Киев (ИР НБУВ), Фонд 304 (*Кандидатские диссертации Киевской духовной академии*).
- Центральный государственный исторический архив Украины в г. Киев (ЦГИАУК), Фонд 711 (*Киевская духовная академия*).

Објављени извори

- *Годишњак СКА за 1899. годину* XIII (1900).
- *Годишњак СКА за 1900. годину* XIV (1901).
- *Годишњак СКА за 1911. годину* XXV (1912).
- „Дванаест писама руских владалаца српским манастирима.“ Прир. В. Ђерић, *Старинар* год. IV, св. 1 (1909): 1–26.
- Димитријевић, Стеван. „Прилози расправи Одношаји пећских патријараха с Русијом у XVII веку.“ *Споменик Српске краљевске академије* XXXVIII, други разред 34 (1900): 59–84.
- Димитријевић, Стеван. „Документи који се тичу односа између српске цркве и Русије у XVI веку.“ *Споменик Српске краљевске академије* XXXIX, други разред 35 (1903): 16–42.
- Димитријевић, Стеван. „Грађа за српску историју из руских архива и библиотека.“ *Споменик Српске краљевске академије* LIII, други разред 45 (1922): 1–329.
- *Київська духовна академія в іменах 1819–1924*, т. 1, ур. В. С. Брюховецький. Київ: Києво-Могилянська академія, 2015.

Библиографија
Bibliography

- Бркић, Арсеније. „Протојереј-ставрофор др Стеван М. Димитријевић, ректор Призренске богословије и професор Универзитета у пензији (некролог).“ *Гласник Српске Православне Цркве* № 7–12 (1953): 144–147.
- Бурега, Владимир Викторович. „Випускник Київської духовної академії протоієрей Стефан Димитріевич та його внесок у розвиток сербської церковно-історичної науки.“ *Труди КДА* т. 21 (2014): 120–131.
- Веселиновић, Рајко. „Рад Стевана М. Димитријевића као делегата и инспектора Народног одбора СХС за помоћ гладнима у СССР-у 1922/1924. године.“ *Споменица протe Стеве Димитријевића, Богословље* № 1–2 (1984): 53–102.

- Видосављевић, Мирослав. „Прота Стеван Димитријевић (1866–1953).“ *Пешчаник* год. IV (2006): 227–238.
- Гардашевић, Благота. „Библиографија радова др Стевана Димитријевића.“ *Весник, орган Главног савеза удруженог православног свештенства СФР Југославије* № 350 (1964): 5.
- Гардашевић, Благота. „Др Стеван Димитријевић.“ *Богословље* № 1–2 (1980): 73–82.
- Гардашевић, Благота. „Био-библиографија Др Стевана Димитријевића.“ *Споменица проте Стеве Димитријевића, Богословље* № 1–2 (1984): 110–119.
- Грујић, Радослав. „Димитријевић Стеван.“ In *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, 1. књ., ур. С. Станојевић, 596–597. Загреб: Библиографски завод Загреб, б. г.
- Денић, Сунчица. „Прота Стеван Димитријевић, педагог.“ *Зборник радова Учитељског факултета у Врању* књ. X (2003): 99–104.
- Димитријевић, Стеван. „Извештај Архијерејском сабору о руским духовним школама.“ *Гласник Православне Цркве у Краљевини Србији* № 1 (1900): 62–73; № 2 (1900): 39–53; № 3 (1900): 73–77; № 4 (1900): 63–70; № 5 (1900): 61–64; № 6 (1900): 65–74; № 7 (1900): 91–100; № 8 (1900): 97–105; № 9 (1900): 104–112; № 10 (1900): 105–112; № 11 (1900): 62–77.
- Димитријевић, Стеван. „Одношаји пећских патријараха са Русијом у XVII веку.“ *Глас Српске краљевске академије* LVIII, други разред 37 (1900): 201–289; LX, други разред 38 (1901): 153–203.
- Димитријевић, Стеван. „Узајамне везе између Срба и Руса у прошлости.“ In *Црква — Календар Српске православне патријаршије за преступну 1948. Годину*, 48–79. Београд: Свети архијерејски синод Српске Православне Цркве, б. г.
- Дурковић-Јакшић, Љубомир. „Прилог проучавању истраживачког научног рада проте Стевана Димитријевића професора Богословског факултета у Београду.“ *Споменица проте Стеве Димитријевића, Богословље* № 1–2 (1984): 49–52.
- Јакшић, Милутин. „Ст. М. Димитријевић, Одношаји пећских патријараха са Русијом у XVII веку. (Из Гласа Српске Краљевске Академије LVIII и LX).“ *Богословски гласник* књ. I, св. 2 (1902): 134–138.
- Јевтић, Атанасије, јеромонах. „Посете проте Стеве манастиру Хиландару.“ *Споменица проте Стеве Димитријевића, Богословље* № 1–2 (1984): 34–40.
- Јовановић, Мирослав. *Срби и Руси 12–21. век (историја односа)*. Београд: Народна библиотека Србије, 2012.
- Калезић, Димитрије. „Руска Црква и руско православље у радовима проте Стеве Димитријевића.“ *Споменица проте Стеве Димитријевића, Богословље* № 1–2 (1984): 41–48.
- Кашић, Душан. „Протојереј-ставрофор Стеван М. Димитријевић (1866–1953).“ *Споменица проте Стеве Димитријевића, Богословље* № 1–2 (1984): 1–15.
- Маринковић, Живан. „У спомен протојереја Стевана М. Димитријевића. О десетогодишњици његове смрти.“ *Гласник Српске Православне Цркве* № 11 (1963): 442–447.
- Пелеш, Зорица. *Прота Стеван Димитријевић. Анђео Божји за јужну Србију*. Београд: Предзорје, 2002.

- Пелеш, Зорица. „Димитријевић Стеван М.“ In *Српски биографски речник*, т. 3, ур. Чедомир Попов, 260–262. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Пелеш, Зорица. „Прота Стеван М. Димитријевић (1866–1953).“ In *Алексинац и околина у прошлости: 500 година од првог писаног помена*, ур. Сузана Рајић, 509–522. Алексинац: Завичајни музеј, 2016.
- Пилиповић, Радован. „Српски богослови на школовању у Русији у другој половини XIX века — према оцени руског царског дипломате.“ *Годишњак за друштвену историју* № 1 (2012): 75–90; № 2 (2012): 77–103.
- Поповић, Радомир. „Димитријевић Стеван.“ In *Енциклопедија српске историографије*, ур. Сима Ћирковић, Раде Михаљчић, 351–352. Београд: Knowledge, 1997.
- Пузовић, Владислав. *Руски путеви српског богословља. Школовање Срба на руским духовним академијама 1849–1917*. Београд: ЈП Службени гласник, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, 2017.
- Пузович, Владислав. „Русские дореволюционные духовные школы в воспоминаниях их сербских выпускников.“ *Христианское чтение* № 5 (2019): 199–213.
- Пузовић, Предраг. „Прота Стеван М. Димитријевић, историчар СПЦ.“ In *Српска теологија у XX веку: истраживачки проблеми и резултати*, књ. 7, ур. Богољуб Шијаковић, 53–59. Београд: Институт за теолошка истраживања Православног богословског факултета Универзитета у Београду.
- Радонић, Јован. „Ст. М. Димитријевић, Одношаји пећских патријараха са Русијом у XVII веку. (Из Гласа Српске Краљевске Академије LVIII. Стр. 201–289. и Гласа LX. Стр. 153–203.“ *Источник* № 12 (1902): 284–286.
- Радонић, Јован. „Рад на домаћој историји у г. 1902.“ *Летопис Матице српске* књ. 217, св. I (1903): 116–136.
- Радонић, Јован. „Вас. Ђерић, Дванаест писама руских владалаца српским манастирима (Сеп. отисак из Старинара новог реда год. IV. 1909. св. прва) Београд 1909. Стр. 26.“ *Летопис Матице српске* књ. 265, св. V (1910): 80–82.
- „Седамдесет година живота г. професора Стевана М. Димитријевића.“ *Богословље* № 2 (1936): 199–207.
- Слијепчевић, Ђоко. „Национални и научни лик Стевана М. Димитријевића.“ *Искра* № 656–657 (1978): 10–11.
- Сове, Борис Иванович. „Русский Гоар и его школа.“ *Богословские труды* т. IV (1968): 39–84.
- Сухова, Наталья Юрьевна. „Русское академическое богословие до 1917 г.: проблемы и лица.“ *Богословље* № 1 (2016): 243–266.
- Тимотијевић, Милутин. „Прота Стеван Димитријевић као ректор Призренске богословије.“ *Споменица проте Стеве Димитријевића, Богословље* № 1–2 (1984): 16–33.
- Ћирковић, Богољуб, Момировић, Петар. „Прота Стева у анегдотама.“ *Споменица проте Стеве Димитријевића, Богословље* № 1–2 (1984): 103–109.
- *Ульяновський, Василий Іринархивич. Двічі професор: Степан Голубєв в університетському та академічному контекстах*. Київ: Фенікс, 2007.
- Филић, Милорад. *Српска штампана књига, периодика и штампарије на Косову и Метохији 1536–1941. Историјски преглед и библиографија*. Београд: Институ за теолошка истраживања Православног богословског факултета Универзитета у Београду, 2019.

Vladislav Puzović
University of Belgrade
Faculty of Orthodox Theology
Belgrade
vpuzovic@bfspc.bg.ac.rs

Serbian-Russian Church Relationships in Works of Protopresbyter-Stavrophor Stevan M. Dimitrijevich

(In memory of the first dean of The Faculty of Orthodox Theology in Belgrade)

Summary: Protopresbyter-Stavrophor Stevan M. Dimitrijevich was the first Serbian scholar who systematically examined Serbian-Russian Church connections throughout the History. He began research in this field during his studies on The Spiritual Academy in Kiev in the last decade of the nineteenth century. He examined in details materials related to the Serbian Church History in the Archives of The Russian Royal Office of External Affairs in Moscow and The Holy Synod of the Russian Orthodox Church in Saint Petersburg. Dimitrijevich wrote one of the best Serbian candidate dissertations on Russian spiritual academies in 1898. It was related to diplomatic missions of the representatives from the Serbian Orthodox Church to Russia from the fifteenth to the eighteenth century. Stevan Dimitrijevich continued his work in the same field upon his return to the homeland. He published an article about Serbian-Russian Church relationships in the seventeenth century in the scientific journal of the Serbian Royal Academy in 1900 and 1901. That article caught the attention of the key representatives of the Serbian Church historiography of that time. Among them were Archimandrite Ilarion (Ruvarac), Archimandrite Nicephor (Ducich), and Milutin Jaksich. Dimitrijevich published the Russian archive materials about the Serbian Orthodox Church in publications of the Serbian Royal Academy during the years and decades to follow. These archive materials are still an unavoidable source for any serious research in the field of Serbian-Russian Church relations. Stevan M. Dimitrijevich concluded his work with the synthetic study about Serbian-Russian Church relations from the twelfth until the twentieth century. It was published in The Calendar of the Serbian Orthodox Church for the Year of 1948. Stevan M. Dimitrijevich's legacy placed him among the best experts on Serbian-Russian Church relations, as well as spiritual and cultural connections. ► *Key words*: Protopresbyter-Stavrophor Stevan M. Dimitrijevich, Serbian-Russian Church relationships, archive materials, Serbian Church historiography, Serbian Royal Academy, Faculty of Orthodox Theology in Belgrade.